

Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü

Janissary Corps and the Change of the Political Power Distribution System in the Ottoman Empire

Ahmet Elibol*

Özet

Yeniçerilik kurumunun klasik formunu tamamlayıp, bilhassa XVI. yüzyılın ortalarından sonra yaşadığı değişim ve farklılaşmalar, günümüzde yaygın tarih anlayışı tarafından, kurum adına "bozulma" ve Osmanlı siyasi ve sosyal sisteminin işleyişi açısından ise "gerileme"nin önemli bir sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak yeniçerilik kurumunun başlangıcından kaldırılmasına kadar olan süreçte geçirdiği farklılaşmaları, Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde karşılaştığı siyasî, sosyal ve iktisadî problemler ve bunlara verdiği cevaplarda aramak daha doğru bir okuma olacaktır. Bu makalede, yeniçerilik kurumunun, Osmanlı siyasi ve sosyal dönüşümüne paralel olarak uğradığı değişim, özellikle iktidar ve sosyal gruplarla girdiği ilişkiler çerçevesinde tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeniçeriler, Devşirme, İktidar, Osmanlı Devleti, Sistemin Dönüşümü, Bozulma.

Abstract

As a completion of the classical understanding of the Janissary corps, in the present article it is illustrated how the changes which had taken place in this formation, especially after the second half of the 16th century, previously (at the era of the Ottoman Empire), from the political and social point of view called "backward" and nowadays, basing on the criteria of the popular historical depiction, called a "corruption" had become the reason of that so called "backwardness". The reasons of that poor condition should be searched in the transformations taking place in the Ottoman Empire between the rise and the abolition of the Janissory corps; in the political, economical, social and power-connected problems as well as in the remedial steps which had been taken to prevent those problems. The present article provides an analysis of the connection between the political and social transformations of the Ottoman Empire and the changes in the Janissory corps, especially in the context of the relations between the Janissory and authorities or powerful social groups.

Key Words: Janissory, Devşirme (recruiting of boys for the Janissary corps), Power, Ottoman Empire, System Transformations, Corruption.

Giriş

Osmanlı siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik hayatında fevkalade önemli ve değişik roller üstlenmiş Yeniçerilik kurumunun nasıl ve ne zaman teessüs

* Dr. Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi,
e-mail: elibol@gazi.edu.tr.

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ettiği hususunda bilgiler çeşitlilik göstermektedir.¹ Ancak Sultan II. Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethiyle beraber bu kurumun da klasik hususiyetlerine kavuştuğu aşikârdır. Devşirme yöntemi kullanılarak oluşturulan ve bahsedilen tarihe kadar Osmanlı ordusu içinde küçük bir grubu teşkil eden yeniçerilerin, bu tarihten sonra sayı ve etkileri artmaya başlamıştır.² XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren işlerlik kazanan devşirme sistemi ile Hıristiyan teb'a arasından yeniçeri olacak olan 8 ila 18, hatta 20 yaşları arasındaki sıhhatli ve gürbüz çocuk ve gençler, yeniçeri ağası tarafından seçilir ve devşirilirdi. Önceleri Rumeli'de Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da yürütülen devşirme ameliyesi XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da da tatbik edilmiş ve umumi bir mahiyet almıştır. Devşirme kanun ve usullerine uygun bir şekilde seçilen bu çocuk ve gençler, İstanbul'a getirilerek Müslüman olur ve sünnet ettirilirdi. Acemi ocağı zabitlerinden Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtasıyla, Müslüman-Türk kültür ve adetlerini öğrenmeleri için Anadolu ve Rumeli çiftlik sahipleri ve Türk köylüsünün yanına verilirdi. Eğer devşirme Rumeli'den alındıysa Anadolu'da, Anadolu'dan alındıysa Rumeli'deki ailelerin yanına verilir, bu şekilde eski ailelerinin yanına kaçmalarının önüne geçilmeye çalışılırdı. Türk ailelerin yanında muayyen bir süre kaldıktan sonra eğitimini tamamlayan adaylar İstanbul'a getirilerek yeniçeri ağası marifetiyle acemi ocağına kaydettirilirdi, kendisine acemi oğlanı denir ve 1 akça yevmiye bağlanırdı.³

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin başlangıcında devşirme usulüyle oluşturulan yeniçerilerin, farklı zamanlarda ihdas edilen "pençik oğlanı" ya da tamamen Türklere müteşekkil "yaya müsellemler" ile çoğu zaman karıştırıldığını, yeniçeri yazımının ilk defa Sultan II. Murat zamanında askere duyulan şiddetli ihtiyaca binaen çıkarılan devşirme kanunu ile yapıldığını bildirmektedir. (Bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul, 1977, s. 563). Daniel Goffman ise yeniçeri ocağını kuranın Sultan I. Murat olduğunu belirterek, hükümdarın yalnız İslam hukukuna göre vergi toplamakla kalmadığını beş tutsaktan birine el koyarak bunları yeniçerilik için devşirdiğini ifade etmektedir. (Bakınız: Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çeviren: Ülkün Tansel, İstanbul, 2004, s. 68-69. Bunun yanında Hoca Saadetin Efendi, Sultan Orhan zamanında askere duyulan ihtiyacı gidermek için Hıristiyan çocuklarından devşirme alınmaya başlandığını bildirmektedir. (Bakınız: Hoca Saadetin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, C. I, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1974, s. 69.) Tabii ki bütün bunların ötesinde Türk-İslam Tarihinde devşirme sisteminin bir prototipi olarak kabul edilen "gulam" uygulamasının mevcut olduğu, özellikle müslüman Arap devletlerinde gayri Müslim Türklerin devşirilerek Müslümanlaştırıldığı ve asker yapıldığı malumdur. Bu uygulamaya bilahare farklılaşarak Selçuklulara ve Osmanlılara buradan intikal etmiş olmalıdır.

² Mustafa Akdağ, Osmanlı ordusunun II. Mehmet'ten önceki Türk unsuruna dayalı karakterini tafsilatlandırdıktan sonra, durumun, İstanbul'un alınmasıyla beraber değiştiğini, devletin kozmopolit bir nitelik kazanmasına paralel olarak askeri-yönetici sınıfın yanında "Altıbölük Halkı"na da artık Türklerin alınmaz olduğunu, tamamen devşirmelerden oluşan yeniçerilerin, ordu içerisinde ağırlığının tedricen arttığını biraz da şikâyetvâri ifadelerle anlatmaktadır. (Bakınız: Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cilt 2, 1453-1559, İstanbul 1974, s. 104-110)

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e. mad.*, s. 564-565

Kapıkulu ocaklarının önemli bir cüzü olan ve tamamen padişaha bağlı- sorumlu bir askeri birlik olarak kurulan yeniçeriler, bir yanda merkezde padişahın muhafızlığı gibi mühim bir vazife üstlenirken diğer yanda özellikle fetihlerde önemli bir askeri güç olarak kullanılmıştır. Savaşlarda at üzerinde bulunan ve ok, yay, kalkan ve kılıç gibi daha çok geleneksel nitelikte savaş aletleri kullanan tımarlı sipahilerin aksine yeniçerilerin, tüfek gibi ateşli silahların kullanımında görevli ve mahir olmaları bilahare önemlerinin giderek artmasına sebep olacaktır. Yeniçeriler, klasik dönemde dahi savaş meydanlarında savaşmak dışında başka işlerde de kullanılmaktaydı. XVI. yüzyıla beraber İstanbul dışında garnizonları da bulunan yeniçerilere, verilen ulufe kâfi gelmediğinden dolayı kendilerine gelir getirecek bazı vazifeler de verilmişti. Mesela Bursa, İzmit, Edirne ve bunlar gibi önemli merkezlere, subaşılardan haricinde, onların emrinde olan yasakçılar konulmaktaydı. Bu yasakçılar tamamen yeniçeri erlerinden müteşekkildi. Yasakçıların görevi, adı geçen önemli şehirlerin giriş çıkışlarını kontrol etmek, alım satımı ve taşınması kısıtlanmış olan bazı maddelerin üzerinde denetim yapmaktı.⁴

Kurumun, hemen hemen başlangıcından, XVI. yüzyılın büyük bir bölümüne kadar yeniçeriler, Hıristiyan ahaliden, yukarıda kısaca bahsettiğimiz şekilde devşirme usulüyle tertip edilen sınırlı sayıdaki askerlerden oluşmaktaydı. XV. yüzyılın sonlarına doğru yeniçerilerin sayıları 12.000 kadardı. Özellikle Kanuni Süleyman (1520-1566) zamanından sonra yeniçeri sayısının hızla arttığı gözlenmektedir. III. Murat (1574-1595) devrinde 27.000 olan yeniçeri sayısı I. Ahmet (1603-1617)'in saltanat yıllarına gelindiğinde 47.000 rakamına ulaşmıştı.⁵ Birçok tarihçi, bilhassa XVII. yüzyıldaki yeniçeri sayısında meydana gelen bu fevkalade artışı, diğer bazı sebeplerle beraber, hem askeri düzenin hem de devletin bozulmaya başladığının bir işareti (çoğu zaman da sebebi) olarak görürler. İmparatorluğun ilk devirlerinde muhteşem savaş maharetiyle fetihlerde ön plana çıkan yeniçerilere ne olmuştu da birçok mağlubiyetin ve gerilemenin baş müsebbibi oluvermişlerdi. Bu anlamda tarihçilerin büyük bir bölümü, ittifak içerisinde hemen hemen benzer şeyler ifade etmektedirler. Buna göre; *"ocak, neredeyse kurulmasından 100 sene sonra bozulmaya başlamış ve bir daha iflah olmamıştır. Hatta Şehzade Sultan Mehmet'in sünnet düğününde istekli olanların kural dışı olarak acemi ocağına yazıldığı H. 909 (M. 1503) tarih bir başlangıç olarak kabul edilir. Bu tarihten sonra genç kişiler, yeniçerilikten emekli olmaya başlamışlardı. Yeniçeri ağaları, ocak subayları, kalem katipleri, yeniçerilere ait "esami ve terakki"lerini artık istediklerine veriyor, hatta satıyorlardı. Ayrıca yeniçeri*

⁴ Akdağ, a.g.e., s. 109

⁵ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s. 28-29, Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* Cilt I, Dersaadet, 1302, s. 81'den iktibasla

⁶ Esami ya da esami kağıdı, yeniçeri ocağına bağlı yeniçerilerin künye, istihkak ve ulufelerine havi olan kayıttır. Yeniçeri katibinin tuttuğu esami defteri ile yoklama yapılır ve bu defterde yazılı olanlara "sahihü'l esami" denirdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 546-547

görsel

Akademik
Bakış

23

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

maaşlarının biraz noksan verilmesi mevzuu artık alışkanlık haline getirilmiş, esami sayısı hızla artmış, buna mukabil savaşlardaki yeniçeri sayısı azalmıştı. Seferberlik ilan olduğunda İstanbul'dan veya taşradan sefere iştirak etmesi beklenen yeniçerilerin yarısı gelmez, gelenler geçtikleri yerlerde malları yağmalar, halkın namusuna tecavüz eder ve savaş sırasında da ordudan kaçarlardı. Yeniçeri ağasından neferine kadar ocak içindeki hemen herkes rüşvete bulaşmıştı.⁷ İş tabii bununla da kalmayacaktır. Yeniçerilerin artan sayıları, askerliğin yanında esnaflık yapmaları, çoğu zaman isyanlarda isyancılarla beraber hareket etmeleri⁸ ve tabii ki doğrudan saraya ve devlete karşı -ocağın kaldırılmasına kadar sürecek- büyük bir tehdit unsuru oluşturmaları" şeklinde kısaca özetleyebileceğimiz hususlar bugün genel manada kabul gören "tarihi gerçekler" olarak bilinmektedir. Ancak şunu da ilave etmek gerekir ki; günümüzde bu gibi klasik okumaların yanında konuya dair farklı ve kurum açısından savunmacı yaklaşımları da zaman zaman görebilmekteyiz.⁹

Bu makalede yeniçeri ocağı ve onun, Osmanlı iktisadi-sosyal sisteminin işleyiş ve dönüşümüne paralel olarak geçirdiği değişimi, bu konudaki bazı sorulara verebileceğimiz cevaplar ışığında tahlil etmeye çalışacağız.

⁷ Özkaya, a.g.e., s. 27-28, yine Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet, 1309, Cilt 4, s. 78-79'dan iktibasla. Yine Osmanlı tarihçiliğinin önemli kaynakları olan siyasetnameler, bu görüşlerin en temel referans noktalarını oluşturmuşlardır. Bu siyasetnamelerin en başta gelen örneklerinden birisi tabii ki Koçi Bey Risalesidir. Bu risalede Koçi Bey tımar sisteminin bozulması, yeniçeri sayısındaki artış ve usullerindeki sapmalar ve özellikle rüşvetin yaygınlaşmasından bahisle eski düzene dönülmesinin gerekliliğini şiddetle vurgular. Bakınız: *Koçi Bey Risalesi*, Sadeleştiren: Zuhuri Danişman, Ankara, 1985

⁸ Mesela Akdağ, Altıbölük halkının Celali isyanlarındaki faaliyetlerinden tafsilatıyla bahseder. Önce softalarla beraber hareket eden Altıbölük halkının Manisa ve civarında çıkardıkları isyanı anlatırken onlardan "zorba" diye bahsetmektedir. Bkz: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul- Mart, 1975, s. 406-412. Bundan başka özellikle Patrona Halil İsyanı'nda yeniçerilerin oynadığı rol üzerinde çok durulmaktadır. Zaten, aslen yeniçeri ocağının on yedinci bölüğünden olan Patrona Halil ile ocağın matruatlarından olup isyandaki gayretlerinden ötürü ocak tarafından daha sonraları ödüllendirilecek olan Muslu Beşe, isyanı yönlendiren isimlerdendir. Çok sayıdaki esnaf ve yeniçeriyi arkalarına alarak saraydaki bazı çevrelere karşı çıkan isyancıların faaliyetlerini İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Asilerin azıtmaları" alt başlığı altında incelemektedir. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, I. Bölüm, Ankara, 1982, s. 212. Yılmaz Öztuna da yeniçerilerin Patrona Halil isyanındaki rollerini "açık bir medeniyet düşmanlığı" şeklinde tarif eder. Bakınız: Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, IX, İstanbul 1978, s. 380

⁹ Mesela konuya farklı açıdan eğilen Reha Çamuroğlu, yeniçerileri sistemin ve toplumsal muhalefetin asli unsurlarından olarak görür ve yeniçeriliğin kaldırıldığı hadise olan ve tarihe "vak'a-i hayriyye" olarak geçen olayı "vaka-i şerriyye" olarak nitelendirir. Bu nitelendirmeyi kitabına da başlık olarak almıştır. Bakınız: Reha Çamuroğlu, *Yeniçeriliğin Bektaşılığı ve Vak'a-i Şerriyye*, İstanbul, 1991. Yine benzer değerlendirmeleri Taner Timur'da da görebilmekteyiz. Taner Timur, yeniçerilik kurumundaki değişimin, imparatorluğun ilerleyen senelerinde dünyada yaşanan değişime paralel olarak vuku bulduğunu belirtmektedir. Özellikle 1826'daki yeniçeri kırmınının Osmanlı düzeni içerisinde pek de iyi tesirler husule getirmedeği görülmüştür. Bakınız: Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, Ankara, 1989, s. 117-174

görsel

Ayrıca ocağın kaldırılmasına sebep olan Osmanlı iç dinamikleri yanında Osmanlı modernleşmesine bağlı olarak reel-politik zorlamaların etkilerini de kısaca irdelemeye gayret edeceğiz. Bu anlama ve açıklama gayreti çerçevesinde konuya dair şu sorular sorulabilir: Yeniçerilik kurumunda zaman içinde görülen ve klasik tarih görüşünce sık sık tekrarlanan dejenerasyon, acaba farklı pratik alanlarda yeni fonksiyonlar icra eden bir kurumun değişimi öyküsü olabilir mi? Yeniçerilik kurumunda zaman içerisinde husule gelen olumsuzlukları değerlendirirken, olgu ve olayları acaba sadece merkezi otoritenin zaviyesinden mi ele almaktayız? Şayet bu böyle ise yeniçeriliğin, toplum gözünde anlamı ne olmuştur? İfade edilen değişim (bozulma diye de okunabilir) aslında İmparatorluğun zaman içerisinde sosyal ve ekonomik şartlarının doğal zorlaması ile mi meydana gelmiştir? Yeniçerilerin, Osmanlı tarihi içerisinde başlangıcından kaldırılmasına kadar yaşadığı farklılaşmalar, sadece bu kurumun değil, genel anlamda bütün bir modeli içine alan yapısal dönüşümün mü parçasıdır? Bu gibi soruları cevaplamak için geniş kapsamlı çalışma ve değerlendirmelere muhtaç olduğumuz aşikârdır. Ancak yine de, bu yazının sınırlılıkları dâhilinde yukarıdaki sorularla değindiğimiz hususları kısaca izaha gayret edeceğiz.

Gerileme ve Altınçağ Özlemi

Osmanlı tarihi hakkında yaygın olan ve hemen herkesin üzerinde garip bir tesadüf eseri anlaştığı en temel konulardan biri, imparatorluğun XVI. yüzyılın ortalarına kadar bütün müesseselerini ikmal ederek şahika noktasına ulaştığı, bu zamandan sonra hızla düşüşe geçerek bütün kurumlarında bir tefessüh yaşadığıdır. Durumun en vahim noktası ise bütün bu gevşeme, bozulma ve dejenerasyona rağmen Osmanlı yöneticilerinin durumu tersine çevirebilecek (sistemi özüne döndürecek) tedbirler almada yetenezsiz ve pasif kaldığıdır. Bahsedilen görüşe mesnet teşkil eden kaynakların en mühimleri nasihatname türü eserler ve bazı vakanüvislerin düşünceleri olmuştur. Bu yazarlardan Koçi Bey gibi risale sahiplerinin yanında Naima, Peçevi ve Gelibolulu Mustafa Âli gibi Osmanlı yazarları, Kanunî Sultan Süleyman dönemi sonrasında İmparatorlukta yolsuzluk ve rüşvetin arttığını, asayiş ve güvenliğin azaldığını vurgulayarak, özellikle padişahların liderlik vasıflarının giderek zayıfladığı konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Çağdaş Osmanlı tarihçilerinden Daniel Goffman; 1590'larda yazan Mustafa Âlî, 1630'larda eserini kaleme alan Peçevî, IV. Murat devrinde nasihatlerde bulunan Koçi Bey gibi yazarların, Sultan Süleyman'ın cariyesi Hürrem ile infial yaratan evliliği ve oğlu Mustafa'yı teamüllere aykırı bir şekilde katlettiğini bir işaret olarak göstererek, yozlaşmanın başlangıcını Süleyman devrine kadar götördüklerini belirtir.¹⁰ Ancak yine de yozlaşmanın asıl görüldüğü ve yoğunluk kazandığı dönem Sultan Süleyman'ın ölümünü izleyen 20 ya da 30 yıldır. Onlara göre

¹⁰ Goffman, *a.g.e.*, s. 138

gözi

Akademik
Bakış

25

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

bütün olan bitenin en büyük müsebbibi kötü yöneticilerdir. Yolsuzluğa sebep olan, hazineyi iflasa götüren, parayı değersizleştiren, devleti yıkımla netice-lenen savaflara sürükleyen, iktidarı sulandıran, yeniçeri ocağını şirazesinden çıkarıp zayıflatan ve devleti umumi bir şekilde güçten düşüren hep bu yönetici ve önderlerdeki bozulmadır.¹¹ Koçi Bey, padişaha sunduğu bir risalesinde bozulmanın başlangıcını ve eskiye olan özlemini bakınız nasıl dile getiriyor:

“Devletlu, şevketlu, âlemin sığınağı, padişah hazretlerinin rikâb-ı humayunlarına arzuhaldir: Padişahımızın malumu olduğu üzere Osmanoğullarının yüce soyları, -cenâb-ı Hak mizan gününe kadar devam ettirsin- padişahlarından memleket genişliği, hazine çokluğu ve şevket bakımından kemal bulan, Allah rahmetine ulaşmış, suçları cenâb-ı Hak tarafından affolunmuş olan Sultan Süleyman Han idi. Ve yine âlemin bozulmasına sebep olan haller dahi onların zamanında meydana çıkıp, devlet en kudretli zamanında olmakla, belirtleri o zaman duyulmayıp, birkaç seneden beri görünür oldu. Hazreti Resul (Sallallahu aleyhi vesellem) ve cihar yarı güzin –Allah hepsinden razı olsun- ve diğer halife sultanlar –Allah burhanlarını nurlandırsın- şahsen kendileri divan yapıp, halkın işlerini bizzat görürlerdi. Ve o kadar perde arkasında değillerdi. Ve o yüzden dünya ahvaline gerektiği gibi bilgi hasıl ederlerdi. Hatta bu devlet-i aliyyede dahi öylece olurdu. Kahredici Sultan Selim –Günahları örtüp affedicisi Allah’ın rahmeti üzerine olsun- divanhane bizzat divan yapıp, padişah kullarını, kullar padişahı bilirdi...”¹²

Görüldüğü gibi Koçi Bey’e ait bu metinde, yazarın, devlet ve memleketin durumu hakkında, zamanı için endişeli olduğu anlaşılıyor. Durumun düzelmesi için, eski şan ve ihtişama tekrar kavuşulması gerektiği, bunun en büyük şartının da yöneticilerin ve özellikle padişahın eski padişahlar gibi olmasının mecburiyeti vurgulanıyor. Yazar, geçmişe dair bir özlem beslemek yanında, -genel anlamda yazdıklarını dikkate alırsak- sistemin işleyişi ve siyasi-sosyal “bozulmalar” hakkında tespitler yapıyor. Ancak Osmanlı sistemini tazyik eden -yeni oluşan- değerleri, özellikle dış dinamiklerin yarattığı iktisadi ve sosyal unsurları görmezden geliyor, ya da göremiyor¹³. Siyasi

¹¹ Goffman, *a.g.e.*, s. 138,

¹² Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 87-88

¹³ XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti büyük bir mali krizin eşiğine gelmiştir. Bu ise dünyada yaşanan enflasyonist baskının sonucudur. Özellikle Avrupa’da yaşanan büyük nüfus artışına paralel olması gereken tarımsal üretim alanları yetersiz kalmış, tarımsal ürünler ve arazi fiyatları artmış, bunun sonucu olarak kırsal alanlarda toprak sahiplerinin lehine, kiralıcıların ise aleyhine mühim değişiklikler olmuştur. Dünyada yaşanan enflasyon, doğal olarak Osmanlı iktisadi ve mali düzenini de etkilemiş, devlet bütçe açıklarını kapatabilmek için değeri düşük akça darp etmek yoluna gitmiştir. Bu ise düzenin temelini derinden etkilemiştir. Maaşlı devlet görevlileri, hususiyile yeniçeriler, maaşlarının satınalma gücünün azalması şikayetiyle ortaya çıkarak ya tağşiş (Değeri düşük madenli para yapımı) işleminin geri alınmasını ya da tağşiş nispetine göre maaşlarına zam yapılmasını talep etmişlerdir. Talepleri karşılanmadığında ise isyan etmişlerdir. Bakınız: Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 106-116. Muhakkak ki değişen dünya şartlarının Osmanlı Devleti üzerindeki tesirleri bununla sınırlı değildir. Bu düzeni etkileyen bazı hususlara ilerideki satırlarda kısaca değinilecektir.

ve iktisadi düzenin bozulmasına en büyük sebep olarak gösterdiği “yönetici zafiyeti”ni temel alan açıklamalarıyla aslında monolitik ve indirgemeci bir tutum takınıyor. Bu anlamda yazara göre, yeniçeriliğin bozulmasının en büyük sebebinin de bir yönetici ve padişah zafiyetinden kaynaklanması gayet doğal olacaktır. Koçi Bey, yeniçerilerin “bozulması”nın başlangıcını geçmişte yaşanan iki hadiseye dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, daha önce değindiğimiz 909 (M.1503) yılındaki Sultan Mehmet’in düğününde halkı eğlendiren kimselerin, yeniçeriliğe kaydolunmak talebinin padişah tarafından uygun görülmesidir. Diğeri ise 1030 (M.1620) tarihinde Yeniçeri Ağası olan Mustafa Ağa’nın marifetiyle ocağın içindeki işe yarar askerî sınıfın tard edilerek yerlerine çok sayıda işe yaramaz¹⁴kimselerin kaydedilmiş olmasıdır. Böylelikle mevcudu artan yeniçeriler, hem işe yaramaz hem de hazine için önemli bir yük haline gelmişlerdir. Ayrıca yeni kaydedilen kimseler esnaflıkla uğraştıkları için- uğraşmaları gereken şey sadece askerlik olması beklenirken- sefer bitiminde terzi olan terziliğine, bakkal olan bakkallığına dönmektedir. Bu ise Osmanlı düzeninin temel taşlarından biri olan yeniçeriliğin tefessüh etmesi, dolayısıyla düzenin kökünden sarsılması demektir.¹⁵

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra düzenin değişmesi, kurumlar da yaşanan farklılaşma, özellikle devşirme sisteminin terki ve sayılarının artmasıyla beraber yeniçerilik usullerinde görülen sapmalar, dönemi inceleyen tarihçiler tarafından uzunca bir süre Osmanlı sisteminin “gerilediği” şeklinde tavsif edildi. Goffman, bu düşünceyi bir “masal” olarak tarif etmekte ve günümüzdeki tarihçilerin bu “masal”ı hemen reddetmediklerini, ancak baş aşağı çevirdiklerini belirtir. Şöyle ki; XX. yüzyılın sonlarına kadar tarihçiler, bütün bu yapısal zorluklara ve buhranlara kötü yönetici sınıfını, yeniçeriliğin bozulan yapısını, taşra idaresinin klasik biçiminin değişimini bir sebep olarak gösterdiler. Aslında bunlar bir sebep değil sonuçtur. Yeni Dünya’dan ülkeye akan gümüşün sebep olduğu enflasyon, savaş teknolojilerinde meydana gelen değişim, Batı Avrupa’da yeni bir devlet yapısının doğması gibi asıl mühim sebepler bu sonuçları yaratmıştır. Devlet ise özellikle dışarıdan gelen bu zorlukları göğüsleyebilmek için sistemi revize etmek zorunda kalmıştır.¹⁶

Yeniçeri ve İktidar İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğunun, kuruluşundan yıkılışına kadar olan tarihî vatede dış dinamikler ve içerideki siyasi, iktisadî ve sosyal şartlara göre sistemi yeniden uyarladığı, ya da farklı bir açıdan düşünülürse, bütün bu zorlamlarla sistemin reel olarak değişmek zorunda olduğu bir postüla olarak kabul

¹⁴ Koçi Bey, bunları, “milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tatar, Kürt, ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler” olarak tarif etmektedir. Bkz, Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 65-66

¹⁵ Koçi Bey, *a.g.e.*, s. 66

¹⁶ Goffman, *a.g.e.*, s. 139

gözi

Akademik
Bakış

27

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

edilebilir. Bu anlamda özellikle II. Mehmet tarafından temsil edilen merkezîyetçilik anlayışı veya Sultan I. Süleyman ile başlayan ve sonrasında ilerleyen desentralizasyon olgusu, aslında şartlara göre devletin ya da toplumun bir refleksi olarak da açıklanabilir. Keza III. Selim ile başladığını varsaydığımız, II. Mahmut'un icraatlarıyla temellenen ve Tanzimat uygulamalarıyla yoğunluk kazanan yeniden merkezîyetçilik uygulamaları da bahsettiğimiz bu iç ve dış konjonktürel durumdan bağımsız değildir. Buna göre Osmanlı devletinin özellikle iktidar ve iktidarın paylaşımı bağlamında yaşadığı önemli değişim safhalarını, bunun yeniçerilik kurumunun durum ve statüsünde meydana getirdiği değişiklikler özelinde değerlendirebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden başlayarak, iktidarın ya da merkezi devletin, hangi toplumsal kesimlerin idaresinde bulunacağı mühim bir mücadele konusu olmuştur. Özellikle aristokratik beylerin sistem üzerindeki ağırlığı, kardeş kavgalarındaki müdahaleleri, padişah ve yönetime olan etkileri malumdur. XIV ve XV. yüzyıllarda, taşradaki toprağa bağlı bu unsurlar, merkezî yönetimde söz sahibi olma ve onun gücünü sınırlamak adına büyük savaş verdiler. Ancak bu çabaların başarısızlıkla neticelenmesi ile bir yandan merkezî devletin, toplum ve ekonomi üzerindeki kontrolü ve ağırlığı artarken, diğer yandan devlet, kadrolarını bütünüyle olmasa bile büyük nispette devşirme sisteminden gelen, varlığını devletin varlığı ile özdeşleştiren, devlete ve sultana tümüyle bağlı kapıkullarıyla doldurmaya başladı.¹⁷ Yeni yönetici sınıf, kökeni Hıristiyan ailelere dayanmakla beraber, devşirme ameliyelerinden geçirilerek ve özellikle merkezde devletin kendilerine verdiği sıkı bir eğitimle Padişaha kat'i suretle bağlı ve bağımlı bir sınıf olarak temayüz etmiştir. Halil İnalıcık, özellikle devletin ilk dönemlerinde kul kökenli yönetici ve asker sınıfının, Osmanlı padişahlarının merkezî otoritesinin kurulmasında en büyük amil olduğunu vurgularken, bunun yanında yeniçeriler ve kul kökenli yöneticilerin, tımarlı sipahiler ve eyalet askerleri karşısında bir denge unsuru oluşturduğunu da belirtir.¹⁸

Yeniçeri ocağı gibi kul taifesine dayanan bir ordu fikri, aslında reel durumun dayattığı bir mecburiyet olarak doğdu. Başlangıçta, Sultan Osman, Orhan ve Murat gibi Osmanlı padişahlarının askerî, dinî ve siyasi liderleri genellikle sultanın yoldaşları olan beyler arasından çıkmıştı. Ancak

¹⁷ Pamuk, *a.g.e.*, s. 33

¹⁸ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul 2005, s. 84. Devşirme ameliyesi ile İstanbul'a getirilen devşirme oğlanlarından, vücut ve karakter olarak en iyileri seçilir, bazen sultanlar bu seçimde hazır bulunurlardı. Saray için ayrılanlar İstanbul'da Galatasaray ve İbrahim Paşa saraylarına, İstanbul dışında ise Edirne ve Manisa saraylarına gönderilmekteydi. Geriye kalanların birçoğu yeniçeri olmak üzere Anadolu'da Türk köylülerinin yanına gönderilir, az bir kısmı ise padişah bahçelerinde hizmet etmek için bostancı olarak ayrılırdı. Saraya alınmış olanlara çoğlanı, yeniçeri olacıklara ise acemioglanı denirdi. Bakınız: İnalıcık, *a.g.e.*, s. 84

yukarıda kısaca değindiğimiz gibi bu beyler zaman zaman yönetime meydan okumuşlar ve istikrarsız bir rejimin oluşmasında önemli bir rol oynamışlardır. XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlılar, muhtemelen Selçuklu örneğine bakarak, temeli tutsak kölelere dayanan yeniçeri ordusu fikrini kendi pratiklerine uyarladılar. Doğdukları kültürlerden koparılan, güçlerini sadece ve sadece efendileri olan padişahın alan bu yaya askerleri, ülke içerisindeki Türk unsuruna dayalı akıncıları pasivize etmekle kalmadı, aynı zamanda savaş teknolojileriyle güçlenen Avrupa ordularına da meydan okudu. I. Bayezit, I. Mehmet, II. Murat ve II. Mehmet'in hükümdarlıkları zamanında Osmanlı iktidarı, bu piyade askerleri sayesinde giderek daha da kudretli bir merkezî yönetim haline dönüşmüştü.¹⁹

Osmanlı klasik düzeni, merkezîlik ve kudretli hükümdar modeli üzerine temellenirken, ordunun iki temel kanadı olduğu açıkça görülmektedir. Bunlardan ilki, bahsettiğimiz kul kökenli, devletten maaş alan, daha çok merkezde konuşlanan yeniçeri ordusu ve diğeri ise taşrada toprağa bağlı sipahi ordusu idi. Başlangıçta yeniçeri ordusuna göre sayıları fevkalade fazla olan tımarlı sipahilerin, seferler haricinde taşrada vergi toplama ve asayişini temin gibi temel görevleri vardı. Sipahi ordusu, tımarlı sipahilerce oluşturulan, aslında devlete ait olmakla beraber, sipahiye ödünç olarak verilen toprakların denetim ve vergisi ile ayakta duran bir ordu idi. Babadan oğula geçen bir toprak mülkiyetinin olmamasından dolayı sipahi, bulunduğu bölgenin halkı ile kaynaşmakta ve kendisine siyasal güç kazandırabilecek bir oluşum içine girmekte isteksiz duruyordu. Özellikle ilk asırlarda tımarların Hıristiyan savaşçılara da verildiğini hesaba kattığımızda bu askerlerin çeşitli kaynaklardan toplandığını, müteccanis bir yapısının olmadığını, sadece sefer sırasında bir araya gelen atlı birlikler olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca devlet, bunlara yeniçerilerde olduğu gibi silah arkadaşlığını doğuracak ortak bir eğitim ve öğrenimi de vermiyordu. Buna mukabil padişahın kulu olan yeniçeriler topluca kışlalarda barınır, beraberce eğitim görür, devletten maaş alırdı. Üstüne üstlük Bektaşî tarikatından gelen kendine

¹⁹ Goffman, sahife 86. Elbette ki kudretli merkezî iktidar kurma çabaları sadece merkezi bir ordu oluşturma ya da kul kökenli yönetici sınıfı ile sınırlı değildi. Özellikle Fatih döneminde Türkmen beylerinin mallarının kamulaştırılması, ortak bir adalet ve vergi sistemi, bütün bir teb'asını himayesi altına alan hükümdarlık anlayışı ortak bir "Osmanlı" projesini de yanında getirmişti. Bakınız: Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çeviren; Ayşe Berktaş, İstanbul, 2005, s. 67. Ayrıca, kardeş katli hususu bir yana bırakılırsa, imparatorlukta hükümdarlığa kimin geçeceği hususu, dolayısıyla padişahın evlenme usullerinde meydana gelen değişiklikler bu anlamda dikkate değerdir. II. Mehmet ile neredeyse kanun haline gelen geleneğe göre padişahlar, sadece kul kökenli cariyelerden (evlenmemek şartıyla) çocuk sahibi olmayı başlamışlardır. Bununla hedeflenen şey, nüfuzlu ailelerle kurulan akrabalığın önüne geçerek bu ailelerin, sultanın mutlak iktidarını sınırlandırmasını ve özellikle devletin düşebileceği kargaşayı engellemektir. Bu gelenek, Kanunî'nin, cariyesi Hürrem ile evlenerek ondan, birden fazla çocuk sahibi olmasına kadar hemen hemen 100 yıl devam etmiştir. Bakınız: Goffman, *a.g.e.*, s. 84

Goffman

Akademik
Bakış

29

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

mahsus bir inanç sistemine sahip olmaları dolayısı ile de daha önce benzeri görülmemiş bir yoldaşlık duygusu geliştirmişlerdi.²⁰ Bahsedilen özelliklerinden dolayı yeniçeriler merkezî iktidarın güçlü olduğu klasik dönemde, padişah otoritesinin en büyük teminatı iken, otoritenin zayıfladığı XVII. yüzyıldan itibaren merkez ve taşrada iktidarı sınırlandıran, zaman zaman padişaha isteklerini dayatan, hükümdarı değiştiren bir güç haline geleceklendir.

Kimine göre yeni dünyadan gelen gümüşün kimine göre de Avrupa'da nüfusun artması ve üretim sahalarının daralması ile oluşan enflasyon, Osmanlı ekonomisini de vurmuş ve sitemde ciddi sıkıntılara sebep olmuştur. Osmanlı kırsal nüfusunun da XVI. yüzyılda hızla arttığı düşünülürse bu sıkıntıların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Artan nüfusla beraber var olan topraklar nüfusu istihdam edemez duruma gelmiş, oluşan demografik baskı sosyal kargaşalıklara sebep olmuştur. Bunun yanında gelişen savaş teknolojileri de merkezin harcamalarını artırmıştır. Özellikle küçük ateşli silahların yaygınlık kazanması, çok miktarda barut kullanılması, asli savaşçı grubu olarak piyade yeniçeri askerlerinin önem kazanması ile neticelenmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi toprak düzeninde oluşan kaosla da paralel olarak düşününce, toprağa bağlı sipahi askerleri ve onların üstlendiği hizmetlere ihtiyaç azalmıştır. Merkezin yeniçerilerine oranla değişime, yeni askeri metotları öğrenmeye (asli silahları olan kılıç ve mızrağa bağnazca sahip çıkmaktadırlar), yeni sosyal normları kabule son derece uzak ve isteksiz olan sipahiler, merkezin bürokratlarıncada artık istenmez olmuşlardır. Bir de 1596 yılında topraklarına dönmek amacıyla savaş alanını terk edince, merkez, sipahilerin tasarruflarında olan tımarları ellerinden almış, yerlerini kapıkulları ile doldurmuştur. Bu şekilde tımarların büyük ölçüde kaldırılması, taşra askerlerinin merkezi orduya entegre edilmesi bir anlamda klasik düzenin de sonu olmuştur. Yıllardır devam eden merkez ve taşra askerlerinin çekişmesi, yeniçerilerin lehinde sonuçlanmıştır.²¹

XVII. yüzyıla beraber devlet sadece taşrada değil merkezde de bazı problemler yaşamaya başladı ve bir dönüşüme uğradı. Özellikle mutlak iktidar sahibi hükümdarlık anlayışı yerine, düzenlenen seferlere iştirak etmeyen, iktidarını hane halkına devreden bir padişahlar profili oluştu. Bu geleneğin yaygınlaşması ise Kanuni Süleyman dönemine tekabül eder. Bu dönemde padişah, dokuz sadrazamını kendi kız kardeşleri ve kızları ile evlendirdi. Daha sonra neredeyse kanun haline gelen bu türlü akrabalık biçimleri, Osmanlı'da bir saray hane halkının oluşması ile neticelendi. Böylelikle iktidara yakın olan ve güç sahibi aileler meydana gelmiş, saray içerisinde siyasal hiziplerin çatışmaları başlamıştır. 1660'lara gelindiğinde ise artık padişahın sadece

²⁰ Goffman, *a.g.e.*, s. 105

²¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çevirenler, Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Yayınları, 2002, s. 58

unvanı kalmış, iktidar bir nevi saray içi oligarşiye devredilmiştir.²² Bu bağlamda daha önce mutlak padişah iktidarı dönemindeki yeniçeri-padişah ilişkileri de değişime uğramıştır. Ateşli silah kullanan yaya askerine duyulan ihtiyaçtan dolayı sayıları hızla artan yeniçerilerin, padişaha bağlılıkları, bu değişimle beraber teorik çerçevede kalmış, pratikte, saray çevresinde oluşan yeni hiziplerle ittifaklar kurarak padişaha isteklerini kabul ettirmeye başlamışlardır.

Elbette ki yeniçerilerin padişah ve saray çevresinde baskı oluşturmalarının yegâne sebebi padişah otoritesi ya da merkezî idarenin zayıflaması değildir. XVI. yüzyılın sonunda baş gösteren enflasyonist baskının yanında uzun ve yorucu savaşlar, devlete ek mâlî külfetler getirmektedir. Devlet mâlî gelir sağlamak için değeri düşük akça darb etmek yoluna gitmiş, bu da paranın değerini fevkalade düşürmüştür. Bu ise devletten maaş alan yeniçerilerin maaşlarının düşmesi anlamına geliyordu. Gelirleri azalan yeniçeriler, sadece ayaklanıp vezirlerin kellelerini ya da padişahları tahttan indirmekle kalmadılar. Merkezde ve garnizonlar şeklinde taşralarda teşkilatlanmış bu yaya askerleri, aynı zamanda düşük gelirden dolayı gözden düşmekte olan askerlik mesleğine ilaveten esnaf loncaları ile aralarındaki bağı kuvvetlendirerek esnafîliğe dâhil olmaya başladılar.²³ Aslında yeniçeriler ile esnafın yakınlaşması bir nevi koalisyon şeklinde cereyan edecekti. Maaşları düşen ve ciddi geçim sıkıntısına duçar olan yeniçeriler ile, merkezî idarenin zayıflaması, buna paralel olarak dağılan bürokrasi tarafından narh belirleme yetkisi elinden alınan esnaf ve lonca örgütlerinin bir anlamda ittifakı tesadüfî değildir. Özellikle artan vergiler karşısında ezilen esnaf örgütleri, şikâyetlerini merkeze duyurabilmenin en iyi yolunun onlarla ittifak kurmak olduğunu düşünmüş olmalıdır. Ancak bu yakınlaşmanın başka bir yönü olduğu da muhakkaktır. O da yeniçerilerin silahlı bir güç olmasından dolayı zor kullanmalarıdır. Nitekim Kemal Karpat, enflasyona ezilen birçok yeniçerinin zor kullanarak esnafa ait dükkân ve zanaata ortak olduklarını belirtmektedir.²⁴ Karpat, bir açıdan kaba kuvvetle bile olsa oluşan bu yeni koalisyonun büyük oranda kitlelerin desteğini almaya çalıştığını, koalisyonun bir anlamda şehirli alt tabakanın sözcüsü olmaya başladığını söyler. Ayrıca sayıları 200.000'e ulaşan yeniçeriler, XVII. yüzyılda Tunus, Cezayir, Kahire, Halep, Şam ve Bağdat'ta sivil çatışmalara karışmışlar, merkezin tarafsız temsilcisi olarak hareket etmeleri beklenirken, toplumsal bir hizbe destek vermişlerdir.²⁵

²² Goffman, *a.g.e.*, s. 149

²³ Pamuk, *a.g.e.*, s. 140

²⁴ Karpat, *a.g.e.*, s. 61. Aslında yeniçerilerin maaşlarını karşılayamayan devletin, onların bu gibi işlerde çalışmasına, esnafîlik ve ticaretle uğraşmalarına göz yumduğu anlaşılıyor. Yönetimin, yeniçerilerin maaşı yüzünden sık sık kazan kaldırmalarının önüne de bu şekilde geçebileceğini düşünüyor olması beklenebilir.

²⁵ Karpat, *a.g.e.*, s. 61

görsel

Akademik
Bakış

31

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Sayıları gittikçe artan, buna mukabil savaş alanlarında zaman zaman gösterdikleri başarılarına²⁶ rağmen askerlik mesleğinin gerektirdiği disiplinden gittikçe uzaklaşan, savaşlardaki mahareti görece zayıflayan yeniçerilerin, İstanbul ve taşra bürokrasisi için bir sorun teşkil etmeye başladığı ortadadır. Ancak diğer bir açıdan düşünüldüğünde yeniçeriler, şehir alt ve orta sınıflarıyla kurdukları bu yakınlaşma dolayısı ile devlete karşı ezilen bir tabakanın sesi ve temsilcisi olma fonksiyonunu üstlenmiş görünüyor. Nitekim Şerif Mardin, Osmanlı'da padişah ve halk arasında var olduğunu iddia ettiği zımnî sözleşme tezini temellendirirken, yeniçerilerin önemli rolüne değinir. Montesquieu'nun Osmanlı ve genelde doğu toplumları için ortaya attığı "*doğu despotizmi*" görüşüne karşı, Osmanlı'da padişahı sınırlayan bir halk iradesinin var olduğunu belirten Mardin, husûsen XVII. yüzyılla beraber yeniçerilerin, bu iradenin tecelli etmesinde önemli bir ayak olduğunu vurgular. Şöyle ki; Mardin'e göre Kuran'ın "*iyiliği emredin kötülüğü yasaklayın*" mealindeki ayeti daha çok siyasî bir içerik taşımaktadır. Bu sebeple ayet, iyiliği emretmeyen hükümdarın meşruiyetinin tartışılabileceğini ima etmektedir. Nitekim İslamî adalet sisteminin başı olan padişahın, halka karşı adaletsizliği ya da tebanın yönetimden şikâyetleri görüldüğünde, mekanizma harekete geçer, önce halk arasında sızlanmalar başlar, sultanın ya da yönetici memurların kötülükleri dedi-kodu şeklinde ortalığı kaplar, daha sonra ulema vaazlarla devreye girerdi. Genel rahatsızlığı iğnelemeler yoluyla yayar ve kampanya şiddetlenirdi. Daha sonra, zaten halk ile içi içe olan yeniçeriler halkın istek ve şikâyetlerini çoğu zaman sert bir şekilde yönetime bildirir ve kampanyanın son safhası olan yönetici ve padişahların uyarılması işi gerçekleşirdi.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen hem halk hem de yeniçeri isyanları genel anlamda bu temel üzerine oturmaktadır. Mesela 1730 senesinde meydana gelen Patrona İsyanı bunun tipik örneklerinden birisini oluşturur. İsyanda, süreç belirttiğimiz şekilde işlemiş, ilkönce, saray ve çevresinde ortaya çıkan yeni toplumsal gruba ve onların yaşam tarzına karşı halk arasında bir husumet oluşmaya başlamış, İran harbi dolayısıyla halka ve özellikle esnafa konulan vergiler ağır gelince isyanın tetiği çekilmişti. Ulema ve yeniçerilerin devreye girmesi ile halkın bu rahatsızlığı bir isyan şeklini alacaktır.²⁸ Devleti merkeze alan tarih okumalarında, yukarıdaki gibi ya da benzeri halk ve yeniçeri isyanları "*birkaç çapulcunun azıtmaları*" şeklinde sunulmakta, bu ise meselenin

görsel

Akademik
Bakış

32

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

²⁶ Yeniçerilerin, bazı savaşlarda kendilerinden umulmayan bir şekilde cesaret ve fedakarlık gösterdiğini anlatan Taner Timur'un, Akdes Nimet Kurat'ın *Prut Seferi ve Barışı* adlı eserinden aktardığı bir bilgiye göre; Prut Savaşı'na katılan yeniçeriler, savaş alanına yorgun geldikleri halde, ateşli silahlarla sahip düşmanın üstüne cansiperane bir şekilde kendilerini atarak toplu halde hayatlarını feda etmekten çekinmemişlerdir. Bakınız, Timur, *a.g.e.*, s. 122

²⁷ Şerif Mardin, "*Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet*" Çeviren: Fahri Unan, *Türk Modernleşmesi- Makaleler 4-*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 113-114

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958

toplumsal boyutlarını anlamamızı zorlaştırmaktadır. Hususen yeniçerilerin, bu gibi isyanlarda halkın taleplerini destekleyen ve merkeze ileten bir güç merkezi olduğu düşünülmelidir.

Bir taraftan maaşlı asker, diğer taraftan halkın içine karışıp çocuk çocuk sahibi olan, manav, kasap, fırıncı gibi mesleklerle esnaflığa giren yeniçerilerin, sistem içerisindeki dönüşümünün en temel noktalarından birisi hiç şüphesiz XVI. yüzyılın sonlarından itibaren devşirme köklerinden uzaklaşmaya başlamalarıdır. Yeniçerilik kurumunun klasik dönemde en karakteristik özelliği olarak bilinen Hıristiyan-devşirme kökleri yerine giderek doğuştan Müslüman ve Türk unsuruna dayanmaya başlaması ve devşirmenin XVII. yüzyılda tamamen terk edilmesi, özellikle bazı akademik çevrelerce Osmanlı'nın gerilemesine sebep olarak gösterilmiştir. Daha önce Koçi Bey'den alıntılıdığımız metinde de şikâyet konusu olan ve teşkilata devşirmeler dışında unsurların alınmasını, sistemin bozulması olarak gören düşüncenin aslında bir altın çağ tasavvurundan kaynaklandığını belirtmiştik. Böyle bir düşüncenin sosyal değişimi görmezden gelen ve gerçekçi bir düşünce olmadığı açıktır. Bilhassa Batıda, tarihe ideolojik çerçeveden bakan tarihçiler arasında revaç bulmuş, son zamanlarda terk edilmeye yüz tutmuş, ancak akademik camiayı dolaylı olarak etkilemiş bir düşünceye göre; "*Osmanlı, beceriksiz doğulu unsurlar tarafından değil de devlete sonradan dahil olmuş Hristiyanların sisteme katılımı ile yükselmiş ve bir medeniyet kurabilmiştir. Osmanlı klasik sisteminin temel direklerinden biri olan devşirme sistemi de kökende Hristiyan, ancak sonradan Müslümanlaştırılan unsurlardan teşekkül etmiştir. Bilahare sistemin terk edilmesi, yani yönetici sınıf ve yeniçerilerin tedricen Türk ve Müslümanlardan oluşturulmaya başlanması ile Osmanlı düzeni bozulmuş ve yıkıma sürüklenmiştir.*"²⁹ Böyle bir tezi bilimsellikten son derece uzak bulan Quataert, devşirme sisteminin gerilemesi ve Osmanlı düzeninin dönüşümünü, tarihsel süreçte, Osmanlı siyasal sisteminin dinamikleriyle açıklamanın daha doğru olacağını belirtir.³⁰ Ona göre, devşirme sisteminin uygulandığı ilk dönemde, Osmanlı Devleti'nde fevkalade bir toplumsal hareketlilik söz konusudur. Hızlı büyüyen devletin askerî ve idarî müesseselerinde çok sayıda insan unsuruna ihtiyaç vardı. Sisteme katılan herkese güç ve zenginlik sunulmaktadır. Bu ise devşirme sisteminin gerekliliğini ortaya çıkarmış olmalıdır. Daha sonraları sistem olgunlaştıkça kendi insan kaynağını yaratarak devşirme sistemini gereksiz kılmıştır. Ayrıca devşirme sistemi ile gelenlerin yalnızca padişaha tâbi olduğu düşünüldüğünde, padişahların belli bir dönemde otoritelerini başka

²⁹ Hıristiyanların doğaları gereği Müslümanlara nispetle daha yaratıcı ve medeniyet kurucu olduklarına dair körü körüne bir inanca sahip olan Gibbon'sun batılı bazı tarihçiler arasında ilgi görmüş fikirleri de bu nevidendir. Gibbons'un, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda topluca Müslümanlaştığını iddia ettiği Hıristiyan unsurların rolünü abartarak, neredeyse Osmanlı Devleti'nin varlığını bu dönüşmüş unsurlara dayandırmasını Fuat Köprülü deliller getirerek şiddetle eleştirmiştir. Bakınız: Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTKB, 1991, s. 78-83

³⁰ Quataert, *a.g.e.*, s. 156

gözi

Akademik
Bakış

33

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

güç odaklarına tevzi etmesi sonucunda, devşirme sisteminin gerilemesi kaçınılmaz olmuştur.³¹

Yeniden Merkezleşme ve Yeniçerilerin Sonu

Klasik sistemi kökünden değiştiren iktisadi bunalımlar ve toplumsal kargaşa, merkezde olduğu gibi taşrada da önemli bir dönüşümü getirmişti. Bu dönüşüm çerçevesinde tımarlarını kaybeden sipahilerin yerini daha çok yerel ağırlıkları kuvvetli olan ayanlar almaya başlamıştı. Taşrada kendilerine verilen vergi toplama vazifesi ile hem itibarları hem de zenginlikleri giderek artan ayanlar, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli’de yürüttükleri ticari faaliyetler ile bilhassa XVIII. yüzyılın başından itibaren İmparatorluğun iktisadî anlamda da mühim unsurları haline geldiler.³² Bölgelerinin seçkin, nüfuzlu ve zengin kişileri olan ayanlar, her ne kadar zaman zaman bazı kirliliğe girmiş olsalar da, özellikle merkezden gönderilen memurların suistimallerine karşı bölgelerinin halkını korudular. Bazı zamanlarda devleti rahatsız edecek kadar güç temerküz etmeleri, hatta yeniçerilerle ittifak kurmaları dolayısıyla, devlet onları hizaya getirmek için üzerlerine ordular dahi yolladı.³³ Bu anlamda ayanların bu ve buna benzer çabaları, merkeze karşı önemli bir direnç noktası oluşturmaları, payitahtı şüphesiz rahatsız etmekteydi. XVIII. yüzyılın sonunda yeni bir zihniyetle teşekkül etmeye başlayan Osmanlı bürokrasisi, merkezi baskılayan ayan ve yeniçerilere artık tahammül edemeyecekti. Osmanlı modernleşme çabalarının başlangıcı kabul edilen III. Selim zamanında Avrupa’ya giden devlet adamları, orada kendi devlet yapılarından farklı siyaset ve idare tarzlarıyla karşılaştılar. Gördükleri şey ise; Ortaçağdan kalma loncalar, şehirlerin özel imtiyazları, otoriteyi parçalayan bölük pörçük idarî kurumlar yerine kuvvetli merkezî ordular ve vergi sistemleri bulunan, hakimiyeti tek elde bulunduran kuvvetli devletlerdi. O halde Osmanlı Devleti’ni gerilemekten kurtarmak için buna benzer bir yapılanmanın imparatorluk dahilinde husule getirilmesi artık elzemdi. III. Selim’den II. Mahmut’a oradan da Tanzimat uygulamalarına giden zihniyetin teşekkülü aslında bu intibalarda yatmaktadır.³⁴

1793 yılında Sultan III. Selim, merkezî yönetimin otoritesini yeniden teessüs ettirmek, ayan ve yeniçerilerin itaatlerini sağlamak için tamamen modern usullere dayanan Nizam-ı Cedid adıyla bir ordu kurmuştu. Ancak temelde bir Fransız kliğine dayanan, silahları bile iç piyasadan değil de Fransa’dan temin edilen, zaman zaman da Rumeli’deki ayanları bastırmak için kurulan bu ordu, özellikle esnaf, tüccar, ayan ve yeniçerilerde büyük bir rahatsızlık sebebi olmuştu. 1807 yılında, başını yeniçeri ve ulemanın çektiği, bilahare

³¹ Quataert, *a.g.e.*, s. 157

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Ayân*”, *İA*, C. II, İstanbul 1986, s. 40

³³ Karpat, *a.g.e.*, s. 70-73

³⁴ Şerif Mardin, “*XIX. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1985, s. 342-343

ayan ve esnafın da destek verdiği bir isyan ile Nizam-ı Cedit ordusu ortadan kaldırıldı.³⁵ Bilahare bu isyan Sultan III. Selim'in canına da mâl olacaktı. Rus-cuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmut'u tahta çıkardığında, etrafındaki bir avuç bürokratin ikna etmesi neticesinde, özellikle yeniçerilerin tehditlerini bastırmak amacıyla sadrazam yapıldı. Alemdar, işe ilkönce ayanların pasivize edilmesi ile başladı. Onlarla "*Sened-i İttifak*" adı ile bir anlaşma yaparak, taşradan merkeze gelebilecek tehditleri önlemek istedi.³⁶ Daha sonra Nizam-ı Cedit bakiyelerini yeniden toparlamak gibi bir faaliyetin içine girince, yeniçerilerin muazzam bir muhalefetiyle karşılaştı. Onların gazabına uğrayarak öldürüldü. Ancak II. Mahmut, evvel emirde yeniçerileri değil fakat ayanları yok etmenin yolunu aramaktaydı. Bu fırsatı da 1812 yılında, Rusya ile savaş için elinin altında hazır bulundurduğu büyük bir ordu ile Rumeli'deki ayanları bertaraf etmek suretiyle yakalamış oldu. Ayanlardan birçoğunu öldürttü ve mallarını kendi adamlarına dağıttı. Kurmak istediği merkezî iktidarı sınırlayan, payitahtın vergilerine el koyan, zaman zaman isteklerini iktidara dayatan bu sivil güç odağını tamamen olmasa bile büyük oranda dağıtmıştı³⁷. Şimdi sıra yeniçerilere gelmişti. Ancak bunun için 1826 yılına kadar beklemesi gerekecekti.

Yeniçerilerin, II. Osman'ın saltanatı yıllarından itibaren sürekli yok edilme korkularıyla yaşadıkları malumdur. II. Mahmut'un Nizam-ı Cedit'i yeniden canlandırmaya çalışması bu korkuları iyiden iyiye depreştirmişti. Sultan Mahmut, "*Eşkinici*" adı ile kurmaya çalıştığı ordu için yeniçerilerin desteğini istemiştir. Padişahın, başlangıçta yeniçerileri bir hamlede yok etmek gibi bir niyeti olmadığı anlaşılıyor. Nitekim çıkardığı bir fermanla, yeni kurulacak birlikler için İstanbul'da bulunan 51 yeniçeri ortasının her birinden 150 kişinin Batı teknik ve silahlarıyla özel eğitime tabi tutulacağı bildirilmişti.³⁸ İlk başta II. Mahmut'un bu girişimleri yeniçeriler tarafından çok da tepki ile karşılanmadı. Ancak ilerleyen zaman içinde yeniçeriler, bürokrasinin kendilerine duyduğu husumetin de kışkırtması ile ayaklandılar. Bu onların artık son kazan kaldırırlarıydı. Yeniçerilerin isyanı ve ortadan kaldırılmalarını, resmî tarih söylemi dışında incelemenin birçok gerçeği gün yüzüne çıkarabileceğini id-

³⁵ 1807 yılında merkezden Çankırı'daki devlet görevlilerine gönderilen bir mektupta; Sultan Mustafa'nın tahta çıktığı ve cümle ittifakıyla Nizâm-ı Cedit askerinin külliye kaldırıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca yeniçeri ve sair kadimî ocaklar hakkında hüsn-i nazar olunduğu da açıklanmaktadır. Bakınız: *Çankırı Şer'iyye Sicili* 22-106

³⁶ Bu anlaşmaya göre ayanlar, tahtın üstünlüğünü resmen tanımışlar ve veziriazamca uygulanan otoriteye tabi olduklarını bildirmişlerdi. Aslında ayanlar, tam anlamıyla merkezî otoriteye karşı değillerdi. Sadece kendi çıkarlarını umursamayan, geleneksel yerel otoritelerini sarsan sisteme karşıydılar. Sonraki yıllarda merkezîyetçiliğin hızlanması onların da sonu oldu. Bakınız: Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çeviren: Dilek Özdemir, Ankara 2006, s. 24-25

³⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 84-86

³⁸ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çeviren Ahmet Fethi, İstanbul 1996, s. 28

gazi

Akademik
Bakış

35

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

dia eden Taner Timur, özellikle Bektaşî inançları yüzünden görevden alınan ve sürgüne gönderilen vakanüvis Şanizâde Ataullah Efendi yerine atanan Esad Efendi'nin, olayları anlatan “Üss-i Zafer” adlı eserinde hakikatlerin çarpıtılarak verildiğini belirtir.³⁹ Timur'a göre Esad Efendi, yeniçerileri yobazlıkla değil, şeriatın ilkelerinden sapmakla itham etmektedir. Ayrıca isyan etmelerine sebep olarak da yeniçerilerin, kurulmakta olan yeni askerî birlik için “gavur” komutan ve uzman istemedikleri gibi çok basit sebepler ileri sürdüğünü vurgular. Timur, Esad Efendi'nin anlattığının aksine, yeniçerilerin bu isyan için farklı sebepleri ve hedefleri olduğunu ifade ederek devamla şunları söylemektedir; “Yeniçerilerin ayaklanmayı başlattıktan sonra ilk yaptıkları işin sadrazamın ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın temsilcisi Necip Efendi'nin konaklarını basmaları oluşturmaktadır. Bunların her ikisi de evlerinde bulunmadıklarından hayatlarını kurtarmışlar, fakat konaklarının yağmalanması önlenememiştir. Özellikle bir sürü paşa servetini Necip Efendi'ye emanet ettikleri için, bu şahsiyetin Kanlıca'daki konağında sekizbin keseyi aşan servet bulunmuştur. Necip Efendi'ye duyulan derin nefretin nedenleri ne olabilir? Osmanlı Devleti için bölücü bir akımı teşkil eden ve büyük bir tehdit olan Mısır Valisi'nin temsilcisine, Osmanlı paşalar(ı) nasıl olup da servetlerini emanet edebilmişlerdir? Sadrazamın konağı dışında bulunan eşyaların dışında altıbin kese gümüş hangi kaynaktan biriktirilmiştir? Bütün bunları Esad Efendi açıklamıyor. Fakat sık sık yobazlıklarını ve yağmacılıklarını vurguladığı yeniçerilerin, ulema ve yönetici zümreye hitaben “kavuklulara ölüm” diye bağırdıklarını ve halka yönelik olarak da “herkes dükkânını açsın! Bir cam parçası çalınana, elmas iade edeceğiz” diye sloganlar attıklarını not etmekten de kendini alamıyor”⁴⁰ Yeni birliklerin kaldırılması talebiyle isyan eden yeniçerilerin isteklerini reddeden padişah, halkın da “sancağ-ı şerif” altında birleşmesini isteyerek, onlara karşı dini duyguları da kullanmak istedi. Yeniçeri ocağına karşı gelenek temellerine dayanarak bir reform hareketine girişen kişi olarak, halk da padişahın yanında yer alınca, yeniçerilerin yapacak çok fazla bir şeyi kalmamıştı. İsyancılar, Etmeydanı'ndaki kışlarına çekildiler. Bilahare kışlanın çevresi sarıldı ve yoğun bir top ateşine tutuldu. Sağ kalan yeniçeriler de kaçmaya çalışırken katledildiler. Taşradaki yeniçeriler ise bu olay üzerine ne yapacaklarını bilememişler, İzmit, Vidin, ve Edirne gibi bazı merkezlerde direnişe geçen çoğu yeniçeri, ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişlerdir.⁴¹

Görsel

Akademik
Bakış

36

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

³⁹ Timur, a.g.e., s. 136

⁴⁰ Timur, a.g.e., s. 137

⁴¹ Stanford J Shaw –Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul 1983, s. 48. Ancak öldürülen veya sürgüne gönderilen yeniçeriler elbette ki bu merkezlerle sınırlı değildi. Halk ile sıkı irtibat ve yakınlıkları dikkate alındığında, yeniçerilerin kaldırılması ve katledilmelerine duyulan teessür Osmanlı coğrafyasının birçok noktasında tepkilere sebep olmuştu. Mesela Çankırı Kadısı'na gönderilen bir fermanla Rodos adası sakinlerinden Kumanyacı Hacı Hüseyin adlı şahıs, ocağın kaldırılması haberi ulaştığında, Padişah ve devlet aleyhine kötü sözler sarf etmiş, bunun üzerine Çankırı'ya sürgün edilmişti. Bakınız: *Çankırı Şer'iyye Sicili* 24-194. Yine buna benzer bir belgede Gelibolu'da Hasköylü Kara Memiş adlı şahıs, ilga edilen ocağın gayretkeşlerinden olmakla suçlanarak Çankırı'ya sürgüne gönderilmişti. Bakınız: *Çankırı Şer'iyye Sicili* 25-112. Bu belgeler de göstermektedir ki sadece yeniçeriler cezalandırılmakla kalmamış, onların halk içindeki destekçileri de devletin gazabına uğramışlardır.

II. Mahmut'un, yeniçerileri bu kadar kolayca alt etmesine şaşan Alan Palmer, aslında bunun sırrının, II. Mahmut'un yeniçerilerle ulemanın arasını açmaktaki başarısında aranması gerektiğini vurgular. Çünkü daha önceki olaylarda ulema ve halkın desteğini arkalarına alan hep yeniçeriler olmuştur.⁴² İngiliz Sefiri Stratford Canning'in raporlarına başvuran Palmer, onun İstanbul'da öldürülen yeniçeri sayısını 6000 olarak verdiğini belirtir. Ayrıca Canning, yeniçerilerin çok kanlı biçimde katledildiklerini, devletin kuvvetlerinin, yeniçeriler ve yeniçerilikle alakası olan hiç kimseye acımadığını da raporlarına kaydetmiştir. Ancak, bahsedilen bu acımasızlık ve vahşetin yanında İstanbul dışındaki yeniçerilerin de amansızca takip edilerek öldürüldüğünü düşünersek, bu sayının çok daha yüksek olabileceği açıktır.⁴³ Devlet, bu olaydan sonra sadece yeniçerilere değil, onların inanç, adet ve geleneklerine de düşmanlığını sergilemekten kaçınmamıştır. Tâbi oldukları Bektaşî tarikatı yasaklanmış, tekke veya dergahları yıktırılmıştır. Memleket genelinde yürütülen yeniçeri aleyhtarı propagandalarda onların, ahlaksızlıkları ve zındıklıkları devamlı vurgulanmaktaydı. Mesela, Çankırı Kadısı'na gönderilen bir emr-i âli'de; bir takım şahısların (yeniçeri ve Bektaşîler) Hacıbektaş-ı Velî hazretlerine bazı gerçek dışı hususiyetler yüklediği ve dolayısı ile İslamiyet'e fitne karıştırdıkları anlatılmakta, bunların namaz ve orucu terk etmiş olmaları dolayısıyla devlet ve dine zararlı kişiler oldukları, dergâhlarının yıkılarak gerekli görülenlerin idam edilmesi istenmektedir.⁴⁴ Yukarıdakilere benzer ifadeleri Sultan II. Mahmut'un bazı fermanlarında da görebilmekteyiz. Bu gibi fermanlarda yeniçerilerin neden işe yaramaz oldukları, özellikle din ve disiplinden uzaklaşmaları sonucunda memleket için zararlı bir ocak haline geldikleri gibi hususlar çokça vurgulanmaktadır. Mesela Padişahın, Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Nurullah Paşa ve diğer görevlilere göndermiş olduğu bir ferman, bir anlamda devletin gözünde yeniçeriliğin geçirdiği değişimin özeti gibidir; "...cümle ümmet-i Muhammed'e ma'lûm olduğu üzere bu dîn-i mübîn ve devlet-i Muhammediyyenin bidâyeten zuhuru ve ba'dehû şark ve garbî ihâta etmesi mutlak şer'iat-ı Muhammediyye ve seyf-i cihâd sâyesinde olub cemî' zamanda a'dâ-i dîne mukâbil olacak 'asâkir-i müslimîn ve guzât-ı muvahhidîn vücûdunda li-ebed olduğundan Devlet-i 'aliyye-i ebedi'd-devâmında mukaddemâ yeniçeri ocağı tanzîm olunub ezmân-ı sâlifede geçen yeniçeri asâkiri ve ocakları cihâd-ı garrâda düşmene göğüs vererek gösterdikleri sebât ve metânet ve evvel emirde inkıyâd ve ita'atleri mübeddel olub yüz seneden berü gittikleri seferlerde aslı yokdan işlerine uygunsuzluk türlü türlü fesâd karışub ve eski ita'atleri ita'atsizliğe mübeddel olub gittikleri seferlerde aslı yokdan türlü türlü erâcif peydâsıyla adem-i ita'atleri firâren 'ani'z-za'af ve 'acziyyet irtikâb iderek bunca kilâ' ve memâlik-i ibâdın küffârda kalmasına

⁴² Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu- Son Üçyüz Yıl- Bir Çöküşün Tarihi*, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul 1992, s. 102.

⁴³ Palmer, *a.g.e.*, s. 102

⁴⁴ *Çankırı Şer'iyye Sicili* 25-22

görsel

Akademik
Bakış

37

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

*sebeb olduklarından ma'dâ imdi a'dâ-i dîn dahî bu hallerimizi gördükçe...*⁴⁵ Ferman-
da, yeniçerilerin fesatları, daha önce padişahları katletmeleri, oluşturulmuş
veya oluşturulmak üzere tasarlanan yeni askerî birimlere olan muhalefetleri
uzun uzadıya anlatılmaktadır. Başka bir fermana ise, yeniçerilerin özellikle
sefer yıllarında sayılarının sürekli artmasına rağmen başarısız olmalarının
yanında terakki defterlerine fazladan isim yazarak, sefere katılmayanlara dahi
hazineden ulufe ve mevacic ödendiği, bunun da sefer masraflarını artırdığı
gibi hususlara yer verilmişti.⁴⁶ Tabii ki padişahın, yeniçeriler hakkındaki bu
sert beyanları, bir taraftan o anki devlet görüşünü yansıtmakla beraber,
diğer taraftan kaldırılan ve bakiyeleri yakalanıp cezalandırılmak üzere olan
bir teşkilatın aleyhinde yapılan karşı propagandalar idi. Yeniçerileri bertaraf
eden Sultan Mahmut'un önünde artık, kurmak istediği merkezî iktidar ve
ıslahatları için hemen hemen hiçbir engel kalmamıştı. Yeniçerilik gibi önemli
bir kurumun ortadan kaldırılması acaba devlet için ne anlam ifade ediyordu?
Muhakkak ki iktidarı tehdit eden, isteklerini padişah ve bürokrasiye dayatan
bir teşkilatın ortadan kaldırılması, hususen II. Mahmut'un başladığı ve daha
sonra artırarak devam edeceği reformlar adına olumlu bir olay olarak görül-
ebilir. Zira bu hadise, devlet adına hayırlı bir olay olarak ittihaz edildiğinden
adı, "*Vak'a-i Hayriyye*" olarak tesmiye edilmişti. Ancak yerine kurulan Asakir-i
Mansure-i Muhammediyye ordusunun gerçekten modern ve eğitilmiş bir ordu
olduğunu söylemek fevkalade güçtür. Yeniçeri ordusu kaldırılırken, kapıkulu
askerlerinden olan topçu ve cebeciler bırakılmış, eski yeniçeri subayları yeni
kurulan bu ordunun komuta kademelerine geçirilmişti. Bunun yanında eski
reform denemelerinden kalan askerî eğitim kurumları hâlâ devredeydi.⁴⁷ Nite-
kim Osmanlı Devleti'ni hususen yeniçeri kırımından sonra şanssız olaylar sil-
silesi takip edecektir. İlk önce Rusya, harekete geçerek Osmanlı hükümetinin
uzun süredir onaylamadığı Bükreş Antlaşması hükümlerini onaylatacaktır.
7 Ekim 1826 yılında Ruslar Akkerman Konvansiyonu'yla, Osmanlı'nın zayıf
durumundan istifade ederek Karadeniz kıyılarındaki toprak kazançlarını ve
Eflak, Boğdan ve Sırbistan'da elde ettikleri ayrıcalıkları kabul ettirecekler-
dir. Elbette ki Osmanlı açısından bu hadiselerin en vahimi İngiltere-
Fransa-Rusya işbirliği neticesinde 1827 yılında Navarin'de donanmanın
yakılmasıdır. Bütün bunlara ilaveten Yunan ayaklanmasına tedbir alamayan
Osmanlı kuvvetleri, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa
karşısında çaresizliğe düşecek, arkasından Rus kuvvetleri karşısında ağır bir
mağlubiyetle Edirne Antlaşması'nı imzalamak mecburiyetinde kalacaklardır.
Bütün bu yaşanan olumsuzlukları, sadece yeniçeriliğin kaldırılmasına yükl-
emenin doğru olmayacağı açıktır. Ancak Osmanlı yönetiminin kendisi için en
elverişsiz uluslararası şartlarda, ne kadar zayıf olursa olsun yine de önemli
bir gücü temsil eden merkezî orduyu ortadan kaldırması, bugünün şartlarında

Qos

Akademik
Bakış

38

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

⁴⁵ Çankırı Şer'iyye Sicili 24-163

⁴⁶ Çankırı Şer'iyye Sicili 24-184

⁴⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı*, İstanbul 1983, s. 25

düşünüldüğünde son derece irrasyonel bir durum olarak nitelendirilmelidir.⁴⁸ Tabii ki bahsedilen siyasî ve askerî başarısızlıkların yanında yeniçeriliğin toplum içerisinde oynadığı rol, özellikle orta ve alt sınıf halk taleplerinin iktidara iletilmesi, iktisadî faaliyetlerde ele geçirdikleri hakim pozisyon gibi hususlar düşünüldüğünde, ocağın kaldırılmasının devlet ve toplum için yarattığı etkilerin tarihçilerce yeniden değerlendirilmesi hususu önem kazanıyor.

Sonuç

Yeniçerilik gibi Türkiye tarihinde çok önemli askerî ve sosyal izler bırakmış bir kurumun tarihî süreçteki değişimi, neredeyse bütün bir Osmanlı tarihi boyunca tahavvül eden iktidar anlayışı ve dolayısıyla padişah ve devlet otoritesinin yaşadığı dönüşümle paralellik arz ediyor. Hususen Fatih Sultan Mehmet ile temsil edilen merkeziliğin önemli sembollerinden olan, devşirmelerle sisteme entegre edilen asker kullardan müteşekkil yeniçeriler, klasik dönemde devlete ve hükümdara kayıtsız şartsız bağlı iken, bilhassa XVII. yüzyılın başlarından itibaren değişen-dönüşen otorite ve devlet yapısına paralel olarak önemli farklılaşmalara uğradı. Ateşli silahlara duyulan ihtiyaçtan dolayı sayıları hızla artan, yavaş yavaş devşirme köklerinden uzaklaşmaya başlayan, malî bunalımlar neticesinde maaşları azaldığı için ticarete ve esnaflığa başlayan, sarayda oluşan farklı hiziplerle uzlaşan veya çatışan, zaman zaman yönetime kazan kaldıran yeniçerilerin padişah ile aralarında var olan mutlak hükümdar-sadık kul ilişkisinin bu dönemde son bulduğu söylenebilir. Bu değişimi izleyen pek çok tarihçi tarafından yeniçeriler artık, görece disiplini zayıf, gittikleri seferlerden hezimetle dönen, sık sık iktidara isyan eden, askerliğin yanında esnaflığa bulaşmış, birçok halk ayaklanmasının içinde yer alan bozulmuş bir kurumun üyeleridir. Bu sebeple Osmanlı gerilemesinin en temel aktörlerinden olarak gösteriliyorlar. Ancak özelde Osmanlı tarihine bu dar çizgiden bakmak yerine, tarihî olayları kendi bağlamında anlayarak, olaylara etki eden iç ve dış dinamikleri birçok unsuruyla beraber kavrayıp, bunların kurumlara olan etkilerini sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde tahlil eden araştırmaların sonuçlarını yan yana getirdiğimizde, yeniçerilerdeki değişimin Osmanlı dönüşümünün bir parçası olduğu sonucuna varabiliriz. Farklı bir zaviyeden bakıldığında, onların esnafla kurdukları ittifaklar sayesinde, Osmanlı'daki geniş halk tabanının yönetime ulaşan bir sesi, isyanlardaki başat rolleriyle iktidarın sınırını çizen, onu hizalayan önemli bir unsur olduğunu da görebiliriz. Nitekim Tanzimat'ın hemen öncesinde devlete hakim olan merkezî iktidar anlayışının ilk hedefi ayanlar ve yeniçeriler olmuşlardır. Bundan dolayı belki de halk, kendisini temsil eden bir büyük güçten mahrum olmuştur diyebiliriz.

⁴⁸ Timur, *a.g.e.*, s. 139. Yeniçerilerin hatırı sayılır bir iktisadî ve toplumsal güç oluşturmalarını farklı bir boyuttan değerlendiren Timur, onların özellikle XVII. Yüzyıldan sonra Anadolu, Rumeli ve diğer eyaletlerde iktisadî olarak egemen bir pozisyona yükselmişken ortadan kaldırılmalarını, Türk unsuruna dayanan Müslüman sermayenin yok edilişi şeklinde yorumlar. Özellikle merkezde Yahudi ve Hıristiyan unsurlarla sentezlenebilecek böyle bir burjuva sınıfının yaratılmamasını bir talihsizlik olarak niteler. Bakınız: Timur, *a.g.e.*, s. 150

gazi

Akademik
Bakış

39

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Çankırı Şer'iyeye Sicilleri 22, 24, 25

Araştırma ve İncelemeler

AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul- Mart 1975

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cilt 2, 1453-1559*, İstanbul, 1974

AKTEPE Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958

ÇAMUROĞLU Reha, *Yeniçeriliğin Bektaşiliği ve Vak'a-i Şerriyye*, İstanbul, 1991

GOFFMAN Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çeviren; Ülkün Tansel, İstanbul 2004

HALE William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul 1996

Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1974

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul 2005

KARPAT Kemal, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çeviren: Dilek Özdemir, Ankara 2006

KARPAT Kemal H, *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Yayınları, 2002

KOÇI BEY, *Risale*, Sadeleştiren: Zuhurî Danışman, Ankara 1985

MARDİN Şerif, "XIX. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1985

MARDİN Şerif, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet" Çeviren: Fahri Unan, *Türk Modernleşmesi- Makaleler 4-*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991

ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983

ÖZKAYA Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.

ÖZTUNA Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, IX, İstanbul 1978

PAKALIN Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983

PALMER Alan, *Osmanlı İmparatorluğu- Son Üçyüz Yıl- Bir Çöküşün Tarihi*, Çeviren: Belkis Çorakçı Dişbudak, İstanbul 1992

PAMUK Şevket, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul 2005

SHAW Stanford J –Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul 1983

TİMUR Taner, *Osmanlı Çalışmaları, İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, Ankara 1989

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul 1977

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, I. Bölüm, Ankara, 1982

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Ayân", *İA*, C. II, İstanbul 1986

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çeviren: Ayşe Berktaç, İstanbul 2005.

40

Akademik
Bakış

40

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009